

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA KORPORATIV MOLIYA
STRATEGIYASI ISHLAB CHIQISH NAZARIYASI

Kurbanbaeva (Anorbekova) Gulnoza Anvarbek qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy xom-ashyo va materiallarni bojxona hududida qayta ishlashda qo'llaniladigan bojxona rejimlari, ularning belgilari va rasmiylashtirish talablari tahlil qilinadi. Tadqiqotda bojxona hududida qayta ishlashning huquqiy asoslari, shuningdek, bojxona jarayonlarini samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan tartiblar va mexanizmlar ko'rib chiqiladi. Xususan, xorijiy materiallarni qayta ishlash rejimi, uning bojxona tizimidagi o'rni va muhim jihatlari, shuningdek, rasmiylashtirish talablarini to'liq bajarishning amaliy jihatlari yoritiladi. Maqola shuningdek, bojxona hududida ishlov berish jarayonlarini optimallashtirish va xalqaro tajriba asosida takomillashtirish yo'llarini ham ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: bojxona rejimi, xorijiy xom-ashyo, qayta ishlash, bojxona rasmiylashtiruvi, bojxona hududi, eksport, soliq imtiyozlari, huquqiy asoslar, xalqaro tajriba.

Kirish. Bugungi kunda jahon tajribasida mulkchilikning aksiyadorlik jamiyatlari shakli o'zida mulkdorlar va xaridorlar manfaatini mujassamlashtirgan holda faoliyat olib borishi bilan iqtisodiy barqaror va kelajak korxonalari sifatida tan olinib kelinmoqda. O'zbekistonda aksiyadorlik jamiyatlari asosan sanoat sohasida tashkil qilinib, bu shu sohadagi jami korxonalarining 1%ini ham tashkil qilmaydi, ammo mamlakatimizdagi sanoat sohasining eksport hajmining 20%ini o'ziga oladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ moliya strategiyasini ishlab chiqishda xarajatlarni o'rganilish tarixiga nazar soladigan bo'lsak, u iqtisodiyot nazariyasi shakllanishi va rivojlanishi bosqichlaridagi maktablar namoyondalarining yondashuvlaridan boshlanganligini ta'kidlash lozim. Jumladan, siyosiy iqtisodiyotning klassik olimlari A.Smit absolyutxarajatlar, D.Rikardo nisbiy xarajatlar tushunchalarini kiritgan. Xarajatlar termini bo'yicha ular bir birlik mahsulotga sarflanadigan iqtisodiy resurslarning jamoaviy o'rtacha sarfini, ya'ni alohida mahsulot birligining korxonalaridagi o'rtacha qiymati yoki sohaga tegishli barcha korxonalaridagi o'rtacha xarajatlarning nimaga tengligini tushuntirgan (Yadgarov Ya.S. Istoriya ekonomicheskix ucheniy. M.: 2004.). Markscha ta'limot konsepsiyasiga ko'ra "xarajat - bu kapitalist tovarining qiymati, yanada aniqrog'i ishlab chiqarish vositasi va ishchi kuchiga (doimiy va o'zgaruvchan kapitallarga) sarflanadigan

xarajatlar summasidir” (Internet materiallari. www/experanto.mv.ru) deb keltirgan. Har ikkala ta’rifda ham xarajatga faqat mahsulot ishlab chiqarishga resurslar sarfi sifatida qaralgan.

19-asr oxirida bir qator konsepsiyalar yuzaga keladi. Avstraliyalik marjinalist nazariyotchi F.Vizer xarajatlarning sub’ektiv nazariyasini ishlab chiqadi. Ushbu nazariyaga asosan tovarning xaqiqiy ishlab chiqarish xarajatlari jamoaning undan olishi mumkin bo’lgan manfaatining yuqori foydaliligiga teng deb keltirgan va shu nazariya asosida xarajatlarni minimallashtirish nazariyasi yuzaga kelgan (Internet materiallari. www.books.google.ru).

J.M.Keynsning fikricha ishlab chiqarish xarajatlari foydalanilgan chiqimlar summasini, ya’ni tugallanmagan ishlab chiqarish qoldig’i yoki aylanma kapital, tayyor mahsulot zaxirasini va omillarga xarajatlar - tadbirkorning ishlab chiqarishning boshqa omillariga sarflar summasini o’zida ifodalaydi (Dj.M.Keyns- ingliz iqtisodchisi, iqtisod teoriyasidagi keynschilar maktabi asoschisi.).

Yuqorida keltirilgan fikrlardan xarajatlarni ilmiy tadqiq etishga e’tibor azaldan shakllanganligini va hozirgi kunda ham davom etayotganini ko’rishimiz mumkin.

Xususan, hozirgi kunda rossiyalik iqtisodchi olimlar M.S.Kuzmina va B.J.Akimovalarning darsligida keltirilgan “zamonaviy adabiyotlarda ishlab chiqarishga xarajatlar mahsulot ishlab chiqarish va sotishga sarflanadigan chiqimlarning pul shaklidagi ko’rinishi sifatida aniqlanadi (M.S.Kuzmina B.J.Akimova. Upravlenie zatratami predpriyatiya (organizatsiya). Ucheb pos. Moskva- 2015g.310str). Xorijiy mualliflar aksiyadorlik jamiyatlarida xarajatlar kategoriyasini qisqa va aniq tavsiflagan: misol uchun, “xarajatlar - zarur tovar va xizmatlarning bahosi” yoki “xarajatlar deganda tovar va xizmatlarga to’lash uchun talab qilingan resurs yoki pullar tushuniladi”– kabi xulosalarini ko’rish mumkin. Shu bilan birga yana bir iqtisodchi olimlar E.A.Gomonko va T.F.Tarasovalarning (E.A.Gomonko T.F.Tarasova. Upravlenie zatratami predpriyatii. Uchebnik. Moskva-2016g.314str) yozgan darsligida ham xarajatga shunday ta’rif bergan: “xarajatlar – bu aksiyadorlik jamiyatlarining daromad olishga qaratilgan xo’jalik faoliyatini amalga oshirishda foydalanilgan resurslar yig’indisining puldagi o’lchamini o’zida aks ettiradi”, deb aniqroq ta’rif keltirilgan.

Xarajatni qisqacha foydaga teskari proporsional deb hisoblasak, iqtisodchi olim Sh.M.Ergashevning (Ergashev.Sh.M. Davr xarajatlari hisobi va tahlili. Dis. Toshkent-2008y. 117b.) “xarajat – foydali natijalarga erishish maqsadida, aktivlarni sarflash hisobiga olib keluvchi majburiyatlarning yuzaga kelishidir” tarifini to’g’ri deb hisoblasak bo’ladi.

Aksiyadorlik jamiyatlari xarajatlarning mohiyatini ochib berishda iqtisodchi olim

A.A.Abdugʻanievning (A.A.Abdugʻaniev.Koʻp ukladli iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqarish xarajatlari, ularni hisobga olish, mahsulot tannarxini hisoblash va tahlili. Dis.Toshkent-1998y.) xarajatlar boʻyicha “xarajatlar – ishlab chiqarish natijasida foyda olishning asosiy sharti, usiz xechqanday iqtisodiy faoliyat, jumladan ishlab chiqarish ham amalga oshmaydi” taʼrifidan xarajatlar foyda olishning manbai ekanligini anglashimiz mumkin.

Aksiyadorlik jamiyatlar faoliyatini amalga oshirishi davomida sarflangan iqtisodiy resurslarning puldagi ifodasi xarajatlar ekanligi yuqoridagi nazariyalarda oʻz aksini topgan. Bundan shuni aniqlash mumkinki, aksiyadorlik jamiyatlar foydasi ushbu xarajatlarga teskari proporsional ravishda boʻlganligi sababli foydani oshirish xarajatlarni samarali boshqarishni talab qiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlari xarajatlarni boshqarish boʻyicha abxaziyalik iqtisodchi olimlar A.N.Asaul va M.P.Kvitsina yozishicha “xarajatlarni boshqarish - turli xil tashkiliy-huquqiy shakldagi korxona boshqaruv tizimining yoʻnalish kaliti, chunki aynan shu yerda xarajatlar boʻyicha barcha aniq maʼlumotlar toʻplanadi, demak bu aniq foydaga erishishga asos qoʻyilishini anglatadi” (Asaul A.N., Kvitsina M.P. Upravlenie zatratami i kontrolling. Uchebnik. 2013. 290 str.) – deb taʼkidlagan boʻlsa, rossiyalik iqtisodchi olimlar M.S.Kuzmina va B.J.Akimova “xarajatlarni boshqarish – yuqori iqtisodiy natijaga erishish vositasi sifatida oʻz ichida ularning hisoblanishi, nazorati, kalkulyatsiyasi va byudjetlashtirilishini integratsiyalashtirish va oʻzaro bogʻlanish jarayonini namoyon etadi” (Kuzmina M.S., Akimova B.J. Upravlenie zatratami predpriyatiya (organizatsiya). Ucheb. pos. Moskva-2015. 310 str.) deb mazkur xarajatlarni boshqarishning oʻziga xos ahamiyatini taʼriflab oʻtgan. Ye.I.Rubinshteyn “aksiyadorlik jamiyatlari xarajatlarni boshqarish – jamiyatga oʻz faoliyatining iqtisodiy oʻsishiga erishishga va bozorda raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradigan omil” (Rubinshteyn Ye.I. Upravlenie zatratami. Ucheb. pos. Surgut-2004. 149 str.) sifatida taʼriflab oʻtgan. Yuqorida sanab oʻtilgan taʼriflarda xarajatlarni boshqarishning turli xil xususiyatlari ifodalangan boʻlsa, M.M.Glazov va S.Yu.Chernikova “xarajatlarni boshqarish – aksiyadorlik jamiyatning yuqori iqtisodiy natijasiga erishish vositasi hisoblanadi” (Glazov M.M., Chernikova S.Yu., Upravlenie zatratami (новые подходы). Monogr. Sankt- Peterburg-2009. 169 str.) – deb qisqa va aniq taʼrif berishga harakat qilgan.

Fikrimizcha, yuqoridagi olimlarning xarajatlarni boshqarish boʻyicha taʼriflarini ilmiy tahlil etgan holda, quyidagi taʼrifni shakllantirish mumkin “aksiyadorlik jamiyatlari xarajatlarni boshqarish – xarajatlar rentabelligiga erishish va xarajatlarning pasayishiga intilish jarayoni”. Keng maʼnoda xarajatlarni boshqarishning mohiyati aksiyadorlik jamiyatlari resurslarining qaerda, qachon va

qancha miqdorda sarflanishini bilish, qaerda, nima uchun va qancha miqdorda qo'shimcha moliyaviy resurslarning zarurligini prognoz qila olish, foydalaniladigan resurslardan maksimal foyda olishni bilish, qisqacha aytadigan bo'lsak, iqtisod qilishni va maksimal foyda olishni bilish mahoratidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-fevraldagi PF-5939-sonli farmoni "Xorijiy investitsiyalar va texnologiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish va bojxona tartiblarini takomillashtirish to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasining 2021-yil 4-martdagi 56-sonli qarori "Bojxona hududida qayta ishlash rejimlari va rasmiylashtirish tartibi to'g'risida".
3. Karimov D.Q. (2019). *Bojxona huquqi va tizimi: nazariy asoslar va amaliyot*. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
4. Xolmurodov B.X. (2020). "Bojxona hududida xorijiy xom-ashyo va materiallarni qayta ishlashda yuzaga keladigan muammolar". *Xalqaro iqtisodiy aloqalar jurnali*, 5(2), 66–73.
5. O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi rasmiy veb-sayti – <https://www.customs.uz> (murojaat qilingan sana: 2025-yil 15-aprel).
6. World Customs Organization (WCO). (2021). *Customs Procedures for Processing and Re-exportation of Foreign Materials*. Brussels: WCO Publications.
7. International Trade Centre (ITC). (2022). *Foreign Trade Regulations and Customs Processing for Exporters*. Geneva: ITC Publications.
8. Rasulov A.K. (2021). "Bojxona rejimlari va ularning iqtisodiyotga ta'siri: xalqaro tajriba". *Moliyaviy nazorat jurnali*, 3(1), 28–34.